

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „БИБЛИОТЕКОЗНАНИЕ, НАУЧНА ИНФОРМАЦИЯ И КУЛТУРНА ПОЛИТИКА“

Цветанка Христова Панчева

Краезнанието в България : библиографско-книговедски подход

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд за придобиване на научната степен

„доктор на науките“

в професионално направление

3.5. Обществени комуникации и информационни науки (Книгознание,
библиотекознание и библиография)

София, 2018

Дисертационният труд е обсъден и допуснат до публична защита с решение на катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика” към Философския факултет на СУ „Св. Климент Охридски” от 12.04.2018 г. (протокол № 5), одобрено с решение на Факултетния съвет на Философски факултет от 17.04.2018 г. (протокол № 8).

Дисертантката работи в Катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика”, Философски факултет, СУ „Св. Климент Охридски”.

Научно жури:

Проф. дфн Боряна Христова

Проф. дфн Мария Младенова

Проф. дфн Оля Харизанова

Проф. д. изк. Симеон Недков

Проф. д-р Елена Георгиева

Доц. д-р Елена Янакиева

Доц. д-р Живка Радева

Дисертационният труд е с обем от 347 страници. Основният текст е систематизиран в четири глави. Извън него са обособени: Увод; Заключение; Приноси на дисертационното изследване; Библиография, съдържаща: електронни ресурси (дигитални библиотеки, сайтове, отделни електронни публикации – на кирилица и на латиница); библиографски източници; използвана литература – на кирилица и на латиница; списък на таблиците и фигурите в текста на изложението; списък с публикации по темата на дисертационния труд.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 16 юли 2018 г. от 13 часа в Катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика”, Философски факултет, СУ „Св. Климент Охридски”, бул. „Цариградско шосе”, №125, блок 1, ауд. 45.

Материалите са на разположение в Катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика”, Философски факултет, СУ „Св. Климент Охридски”, бул. „Цариградско шосе”, №125, блок 1, етаж 4, Библиотека.

Съдържание

I. Съдържание на дисертационния труд.....	4
II. Обща характеристика на дисертационния труд.....	7
1. Актуалност и научна значимост на темата.....	7
2. Цел, задачи, обект и предмет на дисертационното изследване.....	12
3. Изследователска теза и хипотеза на изследването.....	14
4. Методология на изследването.....	15
5. Аprobация на резултатите.....	15
6. Обем и структура на дисертационния труд.....	16
III. Кратко изложение на основното съдържание на дисертационния труд....	16
IV. Обобщаване на резултатите от изследването. Перспективи за бъдещи изследвания.....	31
V. Научни приноси в дисертационния труд.....	35
VI. Списък на публикации по темата на дисертационния труд.....	37
VII. Забелязани цитирания на публикации на докторантката по проблематиката на труда.....	40

I. Съдържание на дисертационния труд

Увод.....	6
1.Актуалност и научна значимост на темата.....	6
2. Цел, научноизследователски задачи, обект, предмет, обхват и методология.....	11
3.Апробация на резултатите	15
4.Структура.....	15
Глава първа. Възникване и развитие на краеведската книжнина през Възраждането.....	18
1.1.Обща библиографско-статистическа картина.....	20
1.2.Български книжовници с принос за създаване и развитие на краеведската книжнина.....	34
1.2.1.Най-ранни краеведски сведения в книжнината през Възраждането.....	38
1.2.2. Краеведски описания на отделни селища и региони (Историко-географски и статистико-демографски извори).....	52
1.2.3.Етнографски, фолклористични и езикови проучвания като част от краеведската книжнина през Възраждането.....	69
1.3.Програмни насоки за краеведски проучвания.....	74
1.4. Изводи.....	81
Глава втора. Разцвет на краеведската книжнина в периода на новата българска история (от Освобождението до края на Втората световна война).....	83
2.1.Обща библиографско-статистическа картина.....	85
2.2.Периодични издания с краеведска тематика.....	103
2.2.1. „Родопски напредък” (1903-1912).....	114
2.2.2. „Беломорски преглед” (1942-1943).....	116
2.2.3. „Минало” (1909-1919, 1942).....	117
2.2.4. „Родина” (1938-1941).....	120

2.2.5. „Векове” (1931).....	121
2.2.6. „Известия на варненското археологическо дружество” (1908-1921).....	122
2.2.7. „Известия на етнографическия музей в София” (1907, 1921-1927).....	124
2.2.8. „Известия на историческото дружество в София” (1905-1944).....	126
2.2.9. „Известия на българското географско дружество” (1933-1942).....	129
2.2.10. „Периодическо списание на Българското книжовно дружество”(1882- 1911).....	133
2.2.11. „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина” (1889-1911) (СНУНК).....	153
2.2.12. „Архив за поселищни проучвания” (1838-1940) или антропогеографията и поселищната география като нова парадигма в развитието на краезнанието.....	168
2.3.Сборници, мемоари и пътеписи, съдържащи краеведски данни.....	178
2.4.Официални издания с краеведска тематика.....	191
2.5.Изводи и тенденции.....	198
Глава трета. Особенности на краеведската книжнина в периода на тоталитарно управление (1944-1989).....	200
3.1. Нов дискурс и методологична основа на краеведските изследвания.....	201
3.2. Обща библиографско-статистическа картина на краеведската книжнина.....	209
3.2.1. Краеведските издания в периода 1945-1969 г.....	209
3.2.1.1.Книги.....	209
3.2.1.2. Периодични издания.....	223
3.2.2. Краеведските издания в периода 1970-1989 г.....	233
3.2.2.1.Книги, картографски и графични издания.....	233
3.2.2.2. Периодични издания.....	244
3.3.Изводи и тенденции.....	250

Глава четвърта. Развитие на краеведската книжнина в периода на демократични промени (1990-2017).....	253
4.1. Интердисциплинарният подход – водеща теоретична платформа в развитието на краеведството.....	258
4.2.Обща библиографско-статистическа картина на краеведската книжнина.....	260
4.2.1. Библиографско-книговедско изследване на краеведските книги за периода 1990-1999 г.	261
4.2.2. Библиографско-книговедско изследване на краеведските книги за периода 1990-2017 г.	277
4.2.3. Периодични издания.....	295
4.3.Изводи и тенденции.....	312
Заклучение.....	314
Научни приноси на дисертационния труд.....	321
Библиография.....	323
Приложения.....	341
1.Списък на таблиците и фигурите.....	341
2.Списък на публикации по темата на дисертационния труд.....	345

II. Обща характеристика на дисертационния труд

1. Актуалност и научна значимост на темата

Въпросите, свързани с идентичността – индивидуална и колективна, национална, регионална и локална, социална и културна, професионална, полова и др. са актуални и са в центъра на вниманието в изследванията в много хуманитарни и социални науки. Явявайки се продукт на комуникацията, идентичността се формира както чрез индивидуалното самоотъждествяване на отделната личност, чрез разбирането ѝ сама за себе си, така и чрез оценяване на проявленията на тази личност в социокултурното пространство. Много важен акцент в определянето на идентичността има местната среда, с всичките културно-исторически, езикови, етнографски, етно-религиозни, пространствени и др. особености, запазени и предавани във времето от поколение на поколение. Един от инструментите за съхраняване на самобитната култура на всеки народ, за формирането на културна и локална идентичност чрез усвояване на норми на поведение и ценностни ориентири, произтичащи от местната и родова памет, *се явява развитието на краезнанието.*

Важността му се усилва и се проявяват нови негови акценти в условията на глобализация и информационна инвазия. Глобалната култура сближава хората от различни региони, които имат понякога противоположни политически убеждения, религиозни възгледи и ценностни ориентири. Тя спомага за взаимното разбиране на „другия“, обогатявайки собствените ни постижения с тези на другите народи. Глобализацията по подразбиране предполага следването на определени общи идеи и единни световни ценности, които доминират и които националните държави са призвани да вплитат в своята държавна политика. Това има както положителен, така и отрицателен ефект, защото може да крие опасност от загуба на национална идентичност, на собствена оригинална култура и на самобитно културно наследство. Логично последствие от това предизвикателство на глобализацията и следващата я информационна вълна, заливаща ни с новини и познания „за другите“, са опитите ни да им се противопоставим с информация „за себе си“, с акцентиране върху познанията, които могат да ни послужат да се обозначим като суверенна държава със своя самобитна местна и национална история и култура, по пътя ни към интеграция с други страни и народи и в рамките на обективните процеси на глобализация.

Краезнанието е научна дисциплина, която изучава даден край в неговия исторически и съвременен аспект. Чрез нея крайт се разглежда като единно цяло, съставено от отделни компоненти, изучавани и обобщавани от различни научни области - география и топография, история и археология, екология, етнография, филология, топонимия, изкуствознание, генеалогия и други науки¹. Съдържателният аспект на краезнанието се променя във времето, влияейки се от протичащите в дадена страна политически, икономически и културни промени, а неговата парадигма е в силна зависимост от доминацията на една или друга наука в конкретен исторически период.

Различните класификации го определят като *комплексно краезнание* (което представлява всестранно изучаване на част от страната, предимно чрез усилията на местното население, комплекс от естествонаучни и обществени изследвания в тяхната взаимна връзка²) и като *отраслово краезнание*, което може да бъде историческо (регионална или местна история, local history), географско (поселищна география, антропогеография, anthropogeography, local geography), археологическо, етнографско, литературно, църковно-православно, туристическо, стопанско и т.н.³

Най-задълбочено определение за краезнанието като наука и дейност дава академик Д. Лихачов⁴. Според него то принадлежи към комплексните науки и съединява в себе си както знания от природните науки (които сами по себе си са комплексни), така и исторически, изкуствоведски сведения, такива, свързани с историята на науката и литературата, езикознанието и др. Обединява ги териториалният признак и това доближава краезнанието до географията. Но географията, в отличие от краезнанието, не придава голямо значение на отделните личности, на историята на литературата и изкуствата, нито на архитектурата. Затова

¹ **Панчева**, Цветанка. Краезнание. В: *Гергова*, Ани. Българска книга : Енциклопедия. Състав. Ани Гергова ; Науч. ред. Татяна Янакиева, Мария Капитанова. София, 2004, с. 256-257.

² **Толковый** словарь русского языка. Состав. С. И. Ожегов. Москва, Словарное издательство ЭТС, 2008. Электронный ресурс. [Прегледан 28. 03. 2018]. Достъпно от: <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=12205>

³ **Академик**. Словари и энциклопедии на Академике: [Прегледан 28. 03. 2018]. Достъпно от: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/178246/Краеведение>

⁴ **Лихачев**, Д. С. Краеведение как наука и как деятельность. В: *Избранное* : мысли о жизни, истории, культуре. Москва, Русская культура, 2006, с. 159-173. [Прегледан на 05. 04. 2018]. Достъпно от: <http://likhachev.lfond.spb.ru/Articles/kra.htm>

краезнанието е по-близо до историята въобще и до изследване на отделните личности в местна обстановка, отколкото е връзката му с географията. Краезнанието подлага на оценка събитията, случващи се на дадена територия, свързва ги с ролята и значението на определени местни личности, изтъква значимостта на архитектурните и археологически паметници, акцентира върху природната специфика на региона. В този смисъл „моралната възвращаемост” на краезнанието като наука, която изисква от човека неравнодушно отношение към предмета и изводите на своето изследване, според акад. Лихачов, е изключително голяма. Той обръща внимание на още една, извънредно важна особеност на краезнанието като наука – неговата двустепенност. Едната степен е за учените-специалисти в конкретна област на знанието, а другата – за широката публика. Краезнанието е интересно с това, че то не само учи хората да обичат своите родни места, но и да обичат знанието за тези места. Интересувайки се от подобни знания, те сами издирват краеведски документи и артефакти и спомагат за попълването на музейните и архивните колекции, а често на тяхна основа сами създават нови краеведски знания.

Краезнанието придава на определена местност историзъм, откривайки в миналото ѝ нещо ново и ценно. По този начин то внася духовност в най-близкото обкръжение на човека, без което той не може да осмисли пълноценно съществуването си и да се идентифицира в местната общност. Чрез него се постига и съпричастност на отделната личност с миналото ѝ, както и с възлови аспекти на настоящето – географска определеност, етническа, езикова и родова принадлежност.

Подобна е ролята на краезнанието и в англоезичната литература, където то се отъждествява най-често с местната и фамилната история и/или генеалогия (Local history, Family history and genealogy), или се възприема като антропогеография, т.е. попада в периметъра на географските дисциплини⁵, но винаги излиза извън тесните им рамки и по същността си (но без да се назовава) е комплексна дисциплина.

Провинциалният социално-икономически живот и култура в съвременните условия могат да се разглеждат като определена „локална цивилизация” (опираща се на общи културни и религиозни ценности в рамките на дадена група, етнос, общност), която се нуждае от изследвания чрез различни гледни точки и със специфичния

⁵ Cambridge Dictionary. [Прегледан 28. 03. 2018]. Достъпно от: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/>

инструментариум на различни науки, чиито обединителен елемент може да бъде краезнанието. В Европа и особено в САЩ подобен тип местни изследвания стават все по-чести. В тях не винаги доминира вътрешнотериториалната определеност (т.е. да са част от страната). Понякога те обхващат и много големи международно обособени региони (Interdisciplinary area studies) или сепарирана диаспора, но обектите и методологията на проучванията им са сходни с краеведските. Това са иинтердисциплинарни изследвания на определено локално пространство (а също и преподаване на академични дисциплини), които се опитват да разберат сложността и взаимосвързаността на микрообществото чрез антропология, икономика, политика, история, социология и култура. Идеята е като краен „продукт“ да се получат резултати, които да отчитат както прозренията, предоставени от отделните дисциплини, така и контекстуализацията, осигурена от задълбоченото познаване на конкретните региони.

Краезнанието е също автентично възстановяване на културна среда, то е и актуализиране на културно наследство, чрез превръщането му в многократно достъпен дигитален ресурс, подпомагащ неговото преосмисляне от следващи поколения.

В този смисъл тематиката на настоящето изследване е актуална и защото е в съзвучие с обявената от Европейската комисия „Европейска година на културното наследство - 2018“ под девиза „Нашето наследство: където миналото среща бъдещето“⁶.

Това са и възможните нови аспекти в развитието на краезнанието в България.

Очевидно е, че и в теоретичен, и в съдържателен аспект краезнанието се променя и винаги намира актуална платформа за развитие и усъвършенстване в различните страни, като преминава през няколко етапа, напр.:

- от метод на синтетично изучаване на някаква територия, определена от административни граници;
- през обществено движение, обединяващо местното население за разнопосочно изследване на даден край;

⁶ **European Year of Cultural Heritage – 2018.** [Прегледан на 13. 02. 2018]. Достъпно от: <https://europa.eu/cultural-heritage/european-year-cultural-heritage>

- до комплекс от научни дисциплини, различаващи се по своя обект и частни методи на изследване, водещи в своята съвкупност до всестранно научно познание на дадена територия⁷.

Тези негови множество трансформации се влияят както от равнището на развитост на науките и общонаучната терминология в международен план, така и от господстващите в дадения период и на определена територия научни направления. Особен колорит придават на краеведските проучвания историческите превратности, икономическите, социалните и културните специфики на всяка страна или отделна нейна територия.

Трябва да се обърне внимание на още една, важна за развитието на краезнанието особеност, която се отчита от изследователите на регионалната и местната история от различни европейски страни. Те установяват пряка зависимост между засиления интерес към краеведските проучвания и ескалирането на регионални военни конфликти между съседни страни в различните исторически периоди. Следователно военните конфликти и териториалните претенции на една страна към друга активизират амбициите на държавниците, а и на гражданите им, да мотивират тези претенции с научни разработки, които се опират на местната история, език, фолклор, обичаи и вярвания. За целта се търсят данни за историческото минало на съответните региони, привеждат се езиковедски, етнографски и др. свидетелства за принадлежността на едни или други селища към определена географска област, етнос или държава. Краеведските публикации в условията на регионални конфликти, освен като доказателствен материал за определена по-мощна геополитическа теза, имат още едно важно значение – да подклаждат патриотични чувства у широки слоеве от местното население, като държавниците са убедени, че подобна политика винаги ще сработи – или ще подпомогне спечелването на военния конфликт, или ще повдигне духа на губещите.

Характерни ли са тези процеси и за българското краезнание? От какво се влияе неговото развитие – от състоянието на съответните науки, от обществено-политическите, стопанските и културните процеси, протичащи в страната ни в различните периоди от историята ѝ, от присъединяване на изследователската му

⁷ Янакиева, Елена, Панчева, Цветанка, Игнатова, Красимира, Папазова, Красимира. *Библиотечно, справочно-библиографско и информационно обслужване* : Учебник. София, Български библиографски асоциация, 2013, 276 с.

проблематика към по-важни за даден исторически момент национални идеали и доктрини?

В настоящия дисертационен труд ще се опитаме да отговорим на всички тези въпроси, опирайки се на изследването на краеведската книжнина в различните периоди от нейното зараждане, разцвет, трансформации.

2. Цел, задачи, обект и предмет на дисертационното изследване

Целта на научната разработка е да се изследва *развитието на краезнанието в България от първите негови проявления по време на Българското възраждане до настоящия момент (до края на 2017 г.) през призмата на книжнината* – най-трайният и съхранен във времето белег за краеведска изследователска и популяризаторска дейност.

За осъществяването на тази цел са поставени следните изследователски **задачи**:

1. Да се очертае ролята и значението на краеведската книжнина както за развитието на местната общност, така и за решаването на големи и важни национални въпроси във всеки конкретно взет хронологичен период;
2. Да се покаже, чрез анализа на множество конкретни значими издания, че краеведските проучвания не са само дело на местната общност, което в голяма степен е характерно за подобни проучвания в чужбина, а са в изследователския периметър на отделни учени и творци с национална значимост и приноси;
3. Да се потърсят и изтъкнат онези национални идеи и доктрини, към които краезнанието присъединява своите търсения и резултати, защото точно те го правят устойчиво научно-практическо направление, останало актуално като проблематика в различните исторически периоди;
4. Да се анализират спецификите в тематиката на самите краеведски изследвания, които произтичат както от особеностите на историческия период, така и от географските характеристики на регионите;
5. Да се изясни огромната роля на местния периодичен печат за информационната осигуреност на краеведските проучвания във всички хронологични периоди от развитието на България;

6. Да се проследят трансформациите в самата парадигма на краезнанието в отделните отрязъци от развитието му, превръщащи го от отраслово (предметно) в комплексно краезнание;
7. Да се използват и докажат възможностите на библиографията като изследователски метод за проучване на краеведската книжнина;
8. Да се попълнят празнотите в националното библиографско отразяване на краеведската книжнина, чрез преглед „de visu” на важни за краезнанието научни периодични издания от следосвобожденския периодичен печат, с цел библиографско отразяване и анализ на статиите от него.

Обект на дисертационния труд са изданията и базите от данни на текущата и ретроспективната национална библиография, които се използват като информационен източник за изследване на краеведската книжнина.

Предмет на дисертационния труд са анализирани краеведски книги и видовете периодични издания, съдържащи голяма по обем и съществена по значение краеведска информация, за да се очертае значението им за: развитието на самото краезнание; опазването на културната памет на селищата и регионите; използването на краеведската информация в решаването на национални задачи; формирането на бъдещ иновативен информационен ресурс в процеса на технологичната трансформация на краеведската книжнина - чрез дигитализация.

Особеност на настоящия труд е големият хронологичен период, в който се изследва развитието на краезнанието в България – от зачатъчните му проявления в предвъзрожденската епоха и основните му белези през Възраждането, през постиженията му в следосвобожденския период и до края на Втората световна война, новите му идеологически основи в годините на тоталитаризма и поредния му възход в периода на демократични промени. Широките темпорални граници са избрани неслучайно. На първо място, защото подобно мащабно проучване не е правено. Отделни периоди и фрагменти от развитието на краезнанието са разглеждани в трудове на Г. Гунчев⁸, Марин Ковачев⁹, Живка Радева¹⁰, Александър Ковачев¹¹, Ц. Каснакова¹²,

⁸ **Гунчев**, Гунчо. Поселищно-географските проучвания в България. Постигания и задачи. В: *Архив за поселищни проучвания*, 1938, №1, с. 1-32.

⁹ **Ковачев**, Марин. Краеведската работа в България до 1944 г. В: *Архив за поселищни проучвания*, 1991, № 1, с. 2-10.

но по-тесните рамки в тези случаи не позволяват да се анализират фактите на фона на по-обща събития и процеси и да се проследят по-дълготрайни тенденции, което е важна цел на настоящето изследване. На второ място големият хронологичен период позволява по-мощно обглеждане на издадената краеведска книжнина и установяване на определени закономерности, които са по-видими, когато са погледнати чрез по-голяма историческа перспектива. Следва обаче категорично да се подчертае, че осъществяването на подобно по мащабите си изследване на книжнината за толкова голям хронологичен период не би било възможно без развитието на информационните технологии, които позволиха проучването чрез отдалечен достъп на пълните текстове на голям брой книги и особено на периодични издания и на други информационни ресурси в техния дигитален формат.

3. Изследователска теза и хипотеза на изследването

Настоящото проучване има следната **изследователска теза**: *краезнанието в България, погледнато през призмата на книжнината, е устойчиво направление както в науката, така и в обществения живот на селищата и регионите, което гъвкаво се приспособява към конкретна историческа действителност и специфична географска среда и успява да създаде научни и литературни образци, които имат информационно и емоционално въздействие не само върху поколението, което ги е създавало, а и като местно книжовно културно наследство.*

Доказването на изследователската теза се осъществява посредством тестване на следната **работна хипотеза**: *краезнанието в България, погледнато през призмата на книжнината успява да се запази и развие като устойчиво направление както в науката, така и в обществения живот на селищата и регионите, благодарение на това, че във всеки конкретен исторически период успява да припознае като своя*

¹⁰ Радева, Живка. Мемоарите с краеведско съдържание като културно-историческо наследство и проява на индивидуална, социална и културна памет. В: *Трудове на Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий“*. Стопански факултет. Обществени комуникации и информационни науки, 2, 2010, с. 245-294.

¹¹ Ковачев, Александър. *Българското краезнание в периода от 1878 до 1912 г.* В. Търново, 1999, с. 65-127.

¹² Каснакова-Иванова, Ц. Теоретико-методологически аспекти на краезнанието. В: *Архив за поселищни проучвания*, 1995, №2, с. 3-16.

основна задача по-широка и по-значима от своя изследователски обхват национална идея или политическа доктрина, която му осигурява по-голяма авторитетност или популярност, като привлича към творческия му потенциал значителна част от елита на цялата ни нация.

4. Методология на изследването

При реализиране на разработката беше приложена комплексна **методология**, която включва както общонаучни методи: наблюдение, издирване, систематизация и обобщение на документални източници, сравнителен метод на проучване на български и чуждестранни източници, така и книговедски анализ и синтез. Широко са прилагани библиометрични подходи за извличане, обработка и обобщение на количествена информация за документалния поток, свързан с краезнанието, като той е базиран изцяло на библиографска основа. За целта са използвани печатните и електронните издания на текущата и ретроспективната национална библиография на България и особено данните от нейния справочен апарат – показалците, създадени на топографска основа. Така библиографията се явява от една страна фундамент на библиометрията, т.е. на количествения анализ на книжнината, а от друга – евристичен компонент за издирване на дигитализирания краеведски документ, с цел последващ негов книговедски анализ.

Библиографски методи са използвани и при аналитичната разработка на 12 заглавия на научни списания от следосвобожденския период (тъй като ретроспективната национална библиография не разполага с подобни сведения), чието съдържание е анализирано за наличие на краеведски статии и те са библиографски цитирани в текста на втора глава, което повишава значително нейната информационна стойност.

5. Аprobация на резултатите

За очертаване на общата картина на краеведската книжнина изследването се базира на общо 6 отделни емпирични библиометрични проучвания, провеждани в продължение на дълъг период от време. Част от резултатите им са апробирани чрез доклади на национални научни форуми и са публикувани с известни съкращения.^{13, 14, 15}

¹³ **Панчева**, Цветанка. Краеведските печатни издания в периода на демократични промени: Анализ на данните от Текущата национална библиография за 1990-1998 г. В: *Библиотека*, 1999, № 1, с. 14-21.

В настоящия текст обаче те са разгледани в сравнителен порядък, за да се открият определени закономерности, характерни за по-големия хронологичен период на цялостното изследване.

Теоретичните обобщения и приложените резултати от общото изследване се използват в учебното съдържание за преподаване на авторските академични дисциплини „Краеведска библиография” (ОКС „бакалавър“, специалност „Библиотечно-информационни науки“) и „Дигитализация на културното наследство” (ОКС „бакалавър“, специалност „Библиотечно-информационни науки“).

6. Обем и структура на дисертационния труд

Дисертационният труд се състои от 347 страници. Библиометричният анализ е схематизиран в 29 номерирани таблици и 10 фигури, разположени в текста. Книговедското изследване е извършено чрез проучване „de visu” на самите краеведски издания, в резултат на което са направени 417 цитирания под линия. В края на дисертационния труд са приложени използваните в хода на разработката електронни ресурси и литература – общо 195 заглавия, 164 на кирилица и 31 на латиница.

III. Кратко изложение на основното съдържание на дисертационния труд

В **увода** са очертани актуалността на темата в контекста на две съвременни перспективи – съхраняване на местната идентичност в условията на глобализация и използването на новите технологични възможности за опазване и осигуряване на достъп до местното културно наследство. Разгледани са целта и задачите на изследването, неговият обект и предмет, обърнато е внимание на обхвата и методологията му, както и на апробацията на резултатите от анализа на емпиричните данни. Представена е структурата на дисертационния труд, която следва историческото развитие на самите краеведски проучвания и на литературата за тях, както и трансформациите, които краезнанието претърпява в своето поле на научни дирения и като широко разпространена обществена дейност.

¹⁴ **Панчева**, Цветанка. Периодични издания с краеведска тематика за периода от 1878 до края на Втората световна война. В: *Архив за поселищни проучвания*, VIII, 1999, № 1-2, с. 85-93.

¹⁵ **Панчева**, Цветанка. Съвременната визия на краезнанието в България. В: *Краезнанието – извор на родолюбие и историческа идентичност* : Материали от националната научна конференция, посветена на 170-годишнината на организираната краеведска дейност в България. 23-24 ноември 2007 г. Добрич. В. Търново, 2008, с. 22-32.

Конструкцията на четирите глави е подчинена на единен замисъл:

1. изследване в рамките на конкретен хронологичен период, съобразен с общоприетата историческа периодизация на България и основните ѝ характеристики; търсене проекциите на краезнанието върху тях;

2. очертаване на общата библиографско-статистическа картина на краеведската книжнина, извлечена от данните на националната библиография. Обобщение и анализ на данните за: топографската обхванатост на краеведските изследвания в съответния период; за техния тематичен диапазон; за вида на изданията, в които тези изследвания са представени; очертаване обхвата на авторското присъствие; представяне на специфичните особености на краеведската издателска продукция – издателски колективи, публикуване в серии, тиражи и др;

3. обща библиографско-статистическа картина на периодичните издания, в които се публикуват краеведски статии – топографска обхванатост, тематика, видово разнообразие, цитирани данни за най-значимите публикации, автори, издатели;

4. очертаване кръга от институции, осъществяващи краеведски проучвания и техния профил;

5. проследяване измененията в подхода към краеведските изследвания в конкретния исторически период и изясняване на причините, които ги пораждат;

6. в резултат на анализа на библиографските данни за краеведската книжнина и очертаване на акцентите в краезнанието в даден исторически период, прогнозиране на посоките на бъдещите му метаморфози с цел постигане на устойчивост дори в условията на резки политически промени.

В глава първа „Възникване и развитие на краеведската книжнина през Възраждането” е очертана общата библиографско-статистическа картина на краеведската книжнина на основата на библиографския репертоар „Българска възрожденска книжнина” – най-достоверният и цялостен информационен източник за този период. Установени са краеведски сведения за около 760 населени места с българско население – на територията на днешна България и извън нея. Направен е анализ на тематичната насоченост на краеведските публикации, който доказва, че те са напълно в контекста на общите процеси на Българското възраждане и се отнасят в най-голяма степен за учебното дело и строителството на училища, за читалищата и тяхната дейност, за борбата за църковна независимост и строителството на български църкви в различните населени места, както и по други теми от живота в общините – създаване на различни сдружения, стопански проявления, протестантски влияния и пр. Изследван е

и друг аспект, който също има силен акцент в книжнината през Възраждането – спомоществователството на различните селища, за издаването на книги и вестници, според данните, отразени в самите издания. Обобщени са сведения за финансово подпомагане на книгоиздаването, постъпили от 1196 селища, 789 от които са на територията на днешна България и 407 – извън нея, като данните са разпределени по страни. Така се очертават ясно, чрез интереса към българската книжнина, териториите с компактно българско население – в Македония, Северна Добруджа, Бесарабия, Сърбия, Гърция, Турция.

Отделно в тази глава е разгледан приносът на известни български книжовници за създаването и развитието на краеведска книжнина, като е направен опит да се осмислят мащабите на този процес и значението му за съхраняване на народната памет и националната идентичност. За пръв път по-подробно са разгледани краеведските текстове в съчинението „Посещение на България през 1640 година” на Петър Богдан Бакшев и в преписите на „История славянобългарска”, краеведското описание на иконом Константин от 1819 г., както и „землеописанията” на Неофит Бозвели, Константин Фотинов, Сава Радулов, Георги Икономов.

Като специфични проявления на краеведската книжнина през Възраждането са очертани две направления в развитието на краезнанието, от една страна, описанията на отделни селища и региони чрез историко-географски и статистико-демографски извори, и от друга, развитието на етнографските, фолклористичните и езиковите проучвания. В първата група подробно са разгледани самите краеведски текстове в книги на Петко Р. Славейков, Павел Калянджи, Господин Славов, Васил Чолаков, Иван Богоров, Йордан Хаджиконстантинов Джинот, Кузман Шапкарев, Стефан Захариев, Добри Ганчев, както и в многобройни анонимни публикации в периодичния печат, които имат значение и за маркиране на териториите, в които живеят българи. Във втората група са обобщени дейностите по проучване, описване и публикуване на етнографски и фолклорни материали и е открито както значението им като аспект от развитието на краезнанието, така и като елемент в националната ни консолидация. По-конкретно е изтъкнат приносът на проучватели като Петко Р. Славейков, Любен Каравелов, Цани Гинчев, Райко Жинзифов, Нешо Бончев и др. Приносен характер в тази глава имат и многобройните цитирания на краеведски публикации от възрожденския периодичен печат, които са прегледани „de visu” в електронен формат, за да подкрепят с допълнителна фактология данните от статистико-библиографския анализ.

В отделен параграф са анализирани програмните насоки за развитие на краеведските проучвания. Оценено е значението на методологичните предписания на Юрий Ваналин, „Показалецът...” на Георги Раковски и програмата на Марин Дринов за очертаване на теоретичната платформа на възрожденското и следосвобожденско краезнание в България.

Статистико-библиографската информация и прегледът на голям брой първоизточници по категоричен начин доказват хипотезата на дисертационния труд, че краезнанието през Възраждането е регионално-селищна проекция на всичките му общи черти - политически, икономически, социални, културно-просветни, духовни и най-вече свързани с обединението на нацията. Именно краеведските проучвания придават плътност на най-важните възрожденски събития, подчертават тяхната всеобхватност и повторемост в различните географски райони, припознават по своеобразен начин границите на липсващата българска държава. Откроява се също фактът, че с краеведски проучвания се занимават най-големите просветители, книжовници, радатели за чистотата на българския език, за независима българска църква, революционери. И това е разбираемо, защото конкретната идея да се издирват, популяризират и публикуват материали, свързани с отделни селища и области, е подчинена на въпроса за доказване и опазване на идентичността на нацията, на осмисляне на идеята за извоюване правото на самостоятелна държава, простираща се върху всички територии, в които живее население, самоопределящо се като българи.

Констатира се и друго – още в годините на Възраждането краезнанието, проучвано през призмата на книжнината, се очертава като комплексна изследователска област с широки тематични граници, която практически обхваща всички аспекти от живота в населените места. В този период на все още недостатъчна развитост на отделните научни отрасли и неоформена тяхна тясна специализация, който се характеризира и с по-голяма енциклопедичност в заниманията на българските книжовници, краезнанието се вписва напълно със своята политематичност на съдържанието, без да се налага да се определя в полето на конкретно взета наука.

В глава втора „Разцвет на краеведската книжнина в периода на новата българска история (от Освобождението до края на Втората световна война)” отново се извежда на преден план общата библиографско-статистическа картина, базирана на данни от ретроспективната национална библиография: за книгите – чрез „Български книги. 1878-1944. Азбучна поредица”; за периодичните издания – чрез

„Български периодичен печат. 1844-1944. Азбучна поредица“; за официалните и служебни издания – чрез базата от данни „Официални издания. 1878-1944“.

Данните за българските книги от този период, обобщени чрез географския показалец на „Български книги. 1878-1944“, сочат наличие на краеведски сведения за общо 604 топоса, разпределени в 6 групи, показани в съответната таблица.

За населени места		За региони		За физико-географски обекти	За епархии и манастири	Общо
Градове	Села	Околии и общини	Окръзи и области	Планински, водни, скални, котловинни обекти и др.		
143	195	78	48	104	37	604

Както се вижда от нея, най-голям е информационният поток на книгите за села, следван от този за градове и за физикогеографски обекти. Издателската книжна продукция обхваща и интересни материали, отнасящи се до по-големи региони. Поради разнообразното представяне на подобен тип административно-териториални структури чрез книжовната ни продукция те бяха условно разпределени според териториалния си обхват в две категории: региони с по-малък териториален обхват – околии и общини – 78; региони с по-голям териториален обхват – окръзи и области – 48. Основният извод, който се налага от анализа на извлечените статистически данни, е че краеведският аспект в съдържанието на българската книжнина от този период, отнасящ се до комплексното представяне на отделни топоси е съществен, т.е. за един не много голям период от време след Освобождението, изучаването на населените места и регионите става разпознаваем елемент от книжната ни продукция.

Изследването на краеведската книжнина в тези темпорални граници предлага и обобщена и анализирана информация за броя и тематичната насоченост (определена чрез предметните подрубрики на географския показалец) на издаваните краеведски книги в градовете с най-голямо население в България. При съпоставката на данните за различните градове се откроява общата тенденция за доминиране на краеведските книги с историческа тематика. Сред водещата проблематика са също теми свързани с търговия, образование, география, транспорт, право. Местоположението на някои от населените места поставя на челно място курортологията. Чрез предметните

подрубрики могат да се уловят и някои други предпочитания в развитието на населените места, напр. строителство, селскостопански дейности, спорт.

Най-важният фактор при анализа на краеведската продукция е свързан със зараждането и развитието на периодичния печат. Периодичните издания, в които има краеведски публикации са, от една страна, местните вестници и списания, които изобилстват с подобен род материали, а от друга страна - научни и популярни продължаващи издания с национален обхват, които осветляват местната тематика като специфичен ракурс в по-общи изследвания. Библиографско-статистическият анализ на репертоара „Български периодичен печат. 1844-1944” за наличие на краеведска информация, дава възможност да се посочат и анализират важни количествени данни, позволяващи по-обективни изводи. Изследването установи 263 селища в България, в които се издават периодични издания, включително такива с местна тематика. Местният периодичен печат е представен статистически и чрез данни за предметните рубрики, определящи тематиката му. Научните издания също са проучени според тематичния им профил, а наличието на краеведска информация в тях е осветлено статистически и библиографски.

В отделни параграфи е направена характеристика на краеведските публикации от 12 научни периодични издания с национален и регионален обхват на включените текстове. Обобщена е значителна по своя обем статистическа и библиографска информация за краеведските публикации, която до този момент не е проучвана така детайлно от изследователите на краезнанието в България. Това са списанията, които имат най-съществен дял за формиране на бъдеща обща информационната база за краеведски проучвания и които дават сериозен ресурс за обобщения, относно възможните трансформации в парадигмата на самото краезнание. Сумирани са количествени данни, изяснена е тематичната насоченост и авторството на над 600 краеведски студии и статии, по-голямата част от които са цитирани под линия. За целта са проучени няколко десетки заглавия научни периодични издания с голям времеви диапазон, сред които са „Беломорски преглед”, „Родопски напредък”, „Минало”, „Векове”, „Родина”, „Известия на Варненското археологическо дружество”, „Известия на българското историческо дружество”, „Известия на българското географско дружество”, „Известия на етнографския музей в София”, „Периодическо списание на БКД”, „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина”, „Архив за поселищни проучвания” и др.

Очертано е значението на регионалните и местните изследвания в различните отрасли на знанието, изяснен е приносът на водещи в своята област български учени, чиито проучвания са базирани на местни обекти, посочени са множество чуждестранни извори за българското краезнание, особено на преведените за първи път след Освобождението пътеписи и обнародвани османотурски документални свидетелства, за което огромен принос имат Диаманди Ихчиев, Константин Иречек, Христо Кесяков, Иван Шишманов, Любомир Милетич, Васил Миков и др. Проучени са и са цитирани краеведски публикации в областта на: *историята* - на М. Дринов, К. Иречек, Б. Филов, Кр. Миятев, Д. П. Димитров, Ив. Велков, В. Бешевлиев, Ив. Батаклиев, Юрд. Трифонов, К. Шкорпил, Х. Шкорпил, Стою Шишков, Ив. Дуйчев, Г. Баласчев, Г. Кацаров, Ефрем Каранов, Хр. Попконстантинов, А. Разбойников и др.; *географията* – Йорд. Захариев, Ив. Батаклиев, Ан. Иширков, Ан. Бешков, Г. Гунчев, Люб. Динев, Тянка Йорданов, Дим. Яранов, Живко Гълъбов, Игнат Пенков и др.; *геологията* – Георги Н. Златарски, Георги Бончев, Лазар Ванков и др.; *ботаниката и зоологията* – Ив. Урумев, Андрей Тошев, Анание Явашов, Дим. Йоакимов, Ст. Петков, Степан Юринич и др.; *етнографията, езика и фолклора* – П. Р. Славейков, Цани Гинчев, Ефрем Каранов, Евтим Спространов, Ст. Младенов, Йордан Иванов, Любомир Милетич, Беньо Цонев, Христо Вакарелски, Христо Попконстантинов, Димитър Маринов, Ст. Л. Костов, Антон Попстоилов, Боян Пенев, Евдокия Петева, П. Динеков и др.; *стопанската история* – Ив. Ев. Гешов, В. Атанасов, Дим. Мирчев и др.; *комплексните краеведски съчинения* на Хр. Попконстантинов, Г. Стрезов, Вас. Кънчов, Йордан Георгиев и др.

Библиографската наситеност на тази част на дисертационния труд е направена в подкрепа на тезата за широкото тематично поле и интердисциплинарният характер на краеведските изследвания в България, но може да се възприема и като самостоятелен информационен ресурс, който да се използва при подбора на краеведски документи, с цел дигитализация и опазване на книжовното наследство на национално, регионално и местно равнище.

В отделен параграф на втора глава са разгледани и сборниците, мемоарите и пътеписите, съдържащи краеведски данни, като за проучването и на този вид краеведски издания са използвани надеждни библиографски източници¹⁶.

¹⁶ Радева, Живка. *Мемоарите (1878-1944) като източник за историята на края*. Велико Търново, 2017, 251 с. (под печат).

Официалните издания с местна насоченост от този период са предмет на специално разглеждане, защото освен че се търси мястото им сред останалата краеведска книжнина, те се разглеждат и като достоверен информационен източник за реконструкция на институциите на местната власт, както и на социалните, професионалните, съсловните, творческите, верските и др. местни обществени регулатори, осъществени посредством създаването на различни нестопански организации, партии, съюзи, кооперации, дружества, взаимоспомагателни каси и др. Посочени са необобщавани до сега данни за броя, видовото разнообразие и тематика на тези официални издания, които освен, че дават множество сведения за създаването и за развитието на дейността на различни местни структури, се явяват и свидетелство за начините на функциониране и контрол на тези организации и институции, открояват личностите, които са ги управлявали, дават представа за механизмите, чрез които се е изграждала и променяла модерната българска държава.

Като постижения в тази глава на дисертационния труд могат да се изтъкнат:

- аргументирането на интереса към краеведските изследвания и техния разцвет в следосвобожденския период: а/както със заложените негови цели още от Възраждането, а именно краезнанието да бъде измерител за местна идентичност и да бележи териториите, в които живеят българи; б/така също и с формирането и устойчивото развитие на различните клонове на българската наука. По библиографско-статистически път се установява, че в много научни направления емпиричните изследвания почиват изцяло или в голямата си част именно на местни проучвания, а изданията, създадени на тяхна основа се превръщат в информационен потенциал на краезнанието;

- обосноваване ръста на популярната краеведска книжнина и особено на краеведската мемоаристика, като средство за реконструкция на миналото от първо лице. Целенасоченото издаване на краеведски книги и сборници с популярно съдържание се обуславя както от още живата памет за възрожденската ни история и се свързва с честването на юбилеи на местни събития и личности, така и като защитна бариера срещу срама от неблагоприятни за страната ни военни загуби на територии, с дълготрайни последици върху местното население;

- разглеждане на краезнанието в този период като инструмент за реализирането на националната кауза за „Целокупна България” и изследване в подобен контекст на засиленото публикуване на краеведски проучвания, свързани с българското население, останало извън пределите на България;

- изследване измененията в парадигмата на краезнанието, което от 30-те г. на XX век попада в обсега на антропогеографията и поселищната география. Те се свързват с постепенното профилиране на българската наука след Освобождението, което изисква намирането на приемлива методологична основа за развитието на краезнанието, която от една страна да запази в максимална степен досегашния му комплексен характер, а от друга да го приобщи към модерните за времето си научни направления.

Глава трета „Особености на краеведската книжнина в периода на тоталитарно управление (1944-1989)” е насочена към изясняване на поредните изменения в дискурса и методологията на краеведските изследвания. В този период те са поставени в пряка зависимост от идеологията на новата власт, от наложената от нея цензура и регулаторни механизми, осъществявани чрез партиен, държавен и обществен контрол (Съвети на Отечествения фронт, Българско историческо дружество и др.) и чрез централизираното издаване на книги и периодични издания. Краезнанието, възприемано като поселищна география, а тя като част на антропогеографията в годините още преди Втората световна война, при новата власт попадат в обявените за „антинаучни и реакционни възгледи и теории”. Антропогеографията е заклеймена като буржоазно и реакционно течение в географията, а последователите ѝ в Софийския университет, които не се адаптират към постулатите на властта, са уволнени. Краезнанието бързо е преориентирано в руслото на историята и помощните ѝ науки, а изследванията в тази област са тематично приспособени към новата идеология и са отнесени основно към съвременния исторически период. То е натоварено с идеологически и възпитателни функции и е разглеждано предимно като обществено движение, което трябва да обхване широки слоеве от местното население, а те да бъдат обучени в издирването и популяризирането на местната памет. За да се осъществява ефективен контрол, включително над издаването на краеведски публикации, краезнанието е институционализирано и чрез дейността на местните библиотеки, архиви и музеи, а научният му аспект е наблюдаван и цензуриран чрез Българското историческо дружество. Изследваният период обаче не е хомогенен. Най-силно е зависимо то от господстващата идеология и структурите на местната власт през 50-те, 60-те и началото на 70-те години на XX век, а известно разведряване и по-голяма самостоятелност в местните изследвания се наблюдава едва през края на 70-е и 80-те години.

Всички тези констатации са направени на базата на библиометричния анализ на краеведската книжнина и периодичен печат, който е разделен на два подпериода – от

1945 до 1969 г. и от 1970 до 1989 г. Подобно изкуствено подразделяне е продиктувано единствено от хронологичните граници на библиографските източници, послужили за емпирична основа на изследването. За първия подпериод това са изданията (и изградените на тяхна основа бази от данни) на ретроспективната национална библиография „Български книги. 1944-1969” и „Български периодичен печат. 1944-1969”, а за втория подпериод – ежегодните издания на Текущата национална библиография на България – „Български книгопис. Серия 1” и „Български периодичен печат. Серия 4”.

Общата библиографско-статистическа картина на краеведската книжнина и за двата подпериода се изгражда чрез обобщаването на данни за краеведските книги:

- отнасящи се до отделните топоси, според предметната им определеност;
- според по-обширните географски региони, за които се отнасят;
- по видови и жанрови особености, отразени в подзаглавните им данни;
- според сериите, в които са обособени;
- според тематичната им насоченост (изразена чрез предметните рубрики);
- според кръга от автори и редактори, които ги подготвят;
- според институциите, които ги издават.

Периодичните издания са анализирани отделно, като статистическата информация е обобщена според:

- институцията, която се явява издател, с броя на структурите ѝ по места;
- предметната определеност на отделните топоси, в които се издават;
- броя на заглавията периодични издания в по-големите населени места;
- броя на селищата и броя на издаваните в тях местни периодични издания;
- вида на периодичните издания.

Систематизирането на данните от библиографско-статистическите изследвания на краеведските книги и периодични издания за двата подпериода са основание за изводи и формулиране на трайни тенденции, свързани с развитието на краеведството, а именно:

- Издаването на краеведски книги и местни периодични издания е подчинено на общите характеристики на тоталитарната държава и най-вече на тези, свързани с: централизацията на процесите на книгоиздаването; осъществяването на идеологически контрол върху тематиката и съдържанието на издаваната краеведска книжнина; умишленото развитие на популярните ѝ жанрове. В този контекст следва да се разглежда и

приобщаването на краезнанието към историческите науки, които са най-силно натоварени с идеологически и превъзпитателни функции, особено в първите три десетилетия; Изследваният период обаче не е еднороден, особено по отношение на идеологическия контрол над издаваните краеведски текстове. През 80-те г. тематиката на краеведските проучвания се разширява, разнообразяват се изданията и по вид;

- Почти напълно е изоставена темата за българския характер на териториите, останали извън пределите на България, особено в началните години на периода, защото тя не се вписва нито в проекта за балканска федерация, нито кореспондира с идеите на пролетарския интернационализъм. Така българското краезнание е лишено от една от съществените си опорни точки, давали тласък в развитието му както в епохата на възраждането, така и в следосвобожденския му период;
- Макар и да осъзнават важната роля на учените от различни области на знанието за използването на краезнанието като инструмент в политическата пропаганда, ръководните институции на новата власт вероятно изпитват и известно съмнение в тяхната благонадеждност, защото създават редица институции за контрол под формата на обществени организации, дружества, съюзи, комитети, комисии и др. По този начин те решават и друг проблем, а именно масовизацията на краезнанието, разглеждането му като обществено движение с възпитателни и пропагандни функции. Доказателство за това са и тиражите на краеведските издания, които се движат от 3 000 до 7 000 екземпляра, а има и такива, които надвишават 20 000;
- Краеведски функции и задачи са регламентирани в дейността на окръжните библиотеки, музеи и архиви. Тези институции постепенно се превръщат в изворова база, в изследователски и информационни центрове на краезнанието в регионите. Те активизират, особено през 70-80 г. на XX в., издателската си дейност, която обаче се осъществява под непосредствения контрол на местната власт;
- Малко по-независим остава потокът на тематичните краеведски изследвания в отделните науки и публикуването на резултатите от тях, особено в научните периодични издания;
- Характерна особеност през 80-те г. е краеведската проблематика да се осветлява на научни форуми (особено по повод на важни местни юбилеи),

където се разглеждат различни научни ракурси и гледни точки към темата, споделят се резултатите от по-мощни интердисциплинарни изследвания. Именно чрез подобни сборници се възражда отново идеята за комплексния характер на краеведството, то започва постепенно да се еманципира от доминиращото влияние на историческата наука.

В глава четвърта „Развитие на краеведската книжнина в периода на демократични промени (1990-2017)“ се подчертават общите трансформации в политическия живот, настъпили в страната ни след 1989 г., свързани с политически плурализъм, разделение на властите, разграждане на плановата и създаване основите на пазарна икономика, реституция на собствеността и земята и др. дават своето отражение върху всички сфери на живота. Благодарение на тези преобразования чувствително се реформират книгоиздаването и книгоразпространението, изгражда се и се развива частният сектор, който бързо разбива монопола на държавните издателства. Частната инициатива променя и облика на периодичния печат (включително местната преса) и медиите. Свободата на словото и свободното изразяване на лично мнение разкрепостяват инициативността на учените, творците, дори на лица от други професии, напр. на любителите-краеведи, които започват активно да публикуват селищни монографии и тематични краеведски книги. Наблюдава се сериозно увеличаване на ежегодно регистрираните в Текущата национална библиография книги, разнообразява се видимо тяхната тематика и изследователски диапазон. Влизат в научно обръщение неизвестни документи от разсекретените държавни архиви, възражда се интересът към преиздаване на стойностни документални, научни и популярни издания от периода преди Втората световна война, които главно по политически причини са били пренебрегвани или цензурирани. Забелязва се и друга тенденция - нараства делът на книгите, подготвяни за печат, финансирани и издавани от авторите им – т.е. масовизира се явлението „самиздат“. Този процес е характерен в голяма степен и за издаването на краеведски книги, особено в началните години на изследвания период и той се отразява както положително (значително нараства броя, разширява се тематиката, вида и географския диапазон на изданията), така и отрицателно (любителски подход към проблематиката, едностранчивост в тълкуването на фактите, в някои случаи и използването на ненадеждни изворови данни) върху качеството на част от краеведската книжнина.

Краезнанието от този период е подвластно и на други процеси, които влияят на неговото развитие, а именно:

- членството на България в Европейския съюз я приобщава към европейските ценности и модели на развитие и позволява като цяло по-голяма отвореност на страната ни към останалите държави и народи, но поставя осезателно и въпроса за идентичността, за това, което ни откроява и различава от другите – спецификата на нашия бит, език, фолклор, обичаи, празници, история, култура, православни традиции и вяра. Идентичността се осъществява чрез разпознаване на общ произход, споделени с други ценностни характеристики или идеал. Свързва се и с понятия като привързаност и солидарност. В този контекст следва да се осмисля местната идентичност като нов аспект и в изследователското поле на краезнанието. Европейската съобщност обединена под мотото „Единство в многообразието“ залага на развитието на програми, които целят именно да открият и представят в общ контекст многообразието – национално, регионално, местно. По този начин локалното (краеведското) се вплита не само като елемент от националното, а и като специфична частица на европейското. Нагледен пример за подобен подход е изграждането на дигиталния уеб портал Европеана, който обединява милиони цифровизирани документи и артефакти от колекциите на библиотеки, музеи, архиви и аудиовизуални центрове, включително достъп до 5 милиона изображения с краеведско съдържание – посредством проекта „EuropeanaLocal”¹⁷. Чрез участието в този проект постиженията на българското краезнание (публикации, аудиовизуални изображения, материални обекти, архивни свидетелства и др.) получават европейска видимост.

- развитието на информационните технологии дава нов тласък на краеведските изследвания, защото осигурява широк достъп до значителни по обем дигитални ресурси, съхранявани в библиотеки, архиви и музеи, които могат да се проучват и популяризират много по-широко от книжните издания. Чрез изграждането на автоматизирани масиви от краеведска информация значително се повишава използваемостта на краеведските източници, разширява се кръгът на изследователите и се засилва тяхната публикационна активност. По този начин прилагането на новите информационни технологии в краезнанието подпомага значително използването на

¹⁷ **EuropeanaLocal**. [онлайн]. Последна актуализация -04 декември 2014. [Прегледан 28. 03. 2018].

Достъпно от: <https://pro.europeana.eu/project/europeanalocal>

съществуващите краеведски издания (благодарение на по-широкото им популяризиране чрез дигитални копия и по-качествената и достъпна в електронен вид библиографска информация) и стимулира създаването на нови печатни и електронни ресурси с местно съдържание.

Развитие търпи и подходът към краеведските изследвания. В отделен параграф на четвърта глава подробно са разгледани въпросите, свързани с теоретико-методологичното преосмисляне на краезнанието, с еманципирането му от историческите дисциплини, с издигане отново като водеща негова платформа интердисциплинарността, която се явява и като резултат от процесите на интеграция между науките и води до общо осмисляне на резултатите от отделните научни проучвания в тяхната регионална свързаност. Поредната промяна в парадигмата на краезнанието в България е повлияна частично и от развитието в тази посока на интердисциплинарните изследвания за обособени големи региони (Interdisciplinary area studies), станали популярни в Европа и САЩ.

По-нататък структурата на четвърта глава следва възприетия модел на библиографско-статистическо проучване на краеведските книги и периодичните издания, интензивно публикуващи местни материали – чрез данните на Текущата национална библиография и чрез електронния каталог на Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методии”, осъществени в две отделни изследвания, за периода 1990-1999 г. и 2000-2017 г. Подробните данни са систематизирани в няколко таблици и фигури, които дават възможност да се проследи, в много по-голяма детайлност, по сравнение с предходните периоди:

- Значителният количествен ръст на краеведските книги в отделните години и като цяло, по сравнение с предишни периоди;
- По-голямото тематично профилиране на краеведската книжнина, установено чрез определяне на относителния дял на книгите с местно съдържание в различните отрасли на знанието. Развитието на нови тематични акценти в краезнанието, непознати до момента – църковно-православно и туристическо краезнание, съжителство на етноси и изследвания на отделни етнически групи от даден регион и др.;
- Разнообразието на краеведските издания по вид;
- Увеличаването на частта на научните издания, спрямо популярните, нарастване броя на сборниците с материали от научни краеведски форуми;

- Нарастването на броя на книгите, издавани в поредици (и увеличение на броя на самите поредици), което ги прави по-разпознаваеми и търсени от читателите;
- Намаляването на тиражите им, което е в унисон с общата тенденция в книгоиздаването през този период;
- Увеличаването на броя на книгите, издавани и финансирани от авторите им (явлението „самиздат”), особено през първия подпериод – 1990-1999 г.;
- Разширяването на „географията” на краеведската книжнина, според броя на топосите, които отразяват, обосноваване на данните за доминирането на родоведската и краеведско-родоведската тематика. Тези данни са онагледени и чрез представената по-долу таблица;

Градове	Села	Региони	Физико-географски обекти и туристически маршрути	Изчезнали и стари градове	Родове	Общо
572	570	69	46	38	620	1915

- Установяването на факти за чести преиздания на книгите, което е и следствие от ниските им първоначални тиражи;
- Констатирането на увеличение в броя на периодичните издания, определяни като краеведски, както и на тези, предимно с научен профил, които редовно публикуват краеведски статии (на основа на данните от Текущата национална библиография. Серия 5. Летопис на статиите от българските списания и сборници”);
- Нарастването на броя на комплексните краеведски изследвания и на публикуваните резултати от регионални научни експедиции;

В **заключението** се прави опит за обобщена картина на резултатите от изследването и се потвърждава работната хипотеза. В него се очертават накратко и възможностите за бъдещото развитие на краеведството в електронна информационна среда.

Замисълът и методологията на дисертационния труд предопределят и начина на структуриране на **библиографията** в края на текста, а именно: електронни ресурси, които от своя страна са разделени на използвани дигитални библиотеки, сайтове и

отделни електронни публикации (на кирилица и на латиница); библиографски източници, от които са извлечени данни за емпиричните изследвания; Използвана литература (печатни издания – на кирилица и на латиница)

Дисертационният труд съдържа и **приложения** под формата на два списъка : на таблиците и фигурите, разположени в текста и на публикациите на автора по разработваната тема.

IV. Обобщаване на резултатите от изследването. Перспективи за бъдещи изследвания

Темата на дисертационния труд „Краезнанието в България : библиографско-книговедски подход”, разгледана в исторически план и през призмата на книжнината е значима и важна за изследователите от различните научни области, които се занимават и с проучвания, базирани на местни извори. Нейната актуалност следва да се търси в предлагането на нов подход към краезнанието като информационен ресурс за широк достъп до местното културно наследство, като източник на познание и информация, съдействащи за запазване на локалната идентичност в условията на глобализация, като емоционален стимулатор за въвличане на по-широк кръг от хора, съдействащи за опазване на самобитното творчество, вдъхновено от местната история, бит и култура. Проучването и анализирането на краеведската книжнина в нейната дълбочина и широки хронологични граници има още един модерен аспект - то може да послужи като ценностен ориентир в мащабните процеси по нейната дигитализация и опазване с помощта на информационните технологии, предприета през последните няколко години в част от регионалните библиотеки в България.

В този смисъл настоящето изследване би могло да бъде продължено на базата на сравнителен анализ между традиционната краеведска информация, заложена в краеведската библиография, наличните първоизточници в регионалните библиотеки и натрупаните масиви от електронни краеведски документи.

Изхождайки от тези иновационни аспекти на краезнанието настоящият дисертационен труд постигна основната си цел – да представи неговото развитие чрез библиометричния анализ на книжнината и чрез проучване на заложения в периодичния печат огромен по мащабите си краеведски информационен ресурс, останал непроучен в неговата цялост от досегашните изследователи на краезнанието в България.

Благодарение на използваната методология успешно бяха изпълнени заложените конкретни задачи за изследване в следните посоки:

- Да се търси ролята на краеведската книжнина не само като източник на местна информация, а като изворов материал в научни разработки с национално значение;
- Да се покаже, че краезнанието играе важна роля във всеки един от изследваните периоди от историята на България, като присъединява своя ресурс в решаването на важни национални идеи и задачи;
- Да се очертае кръга от просветни дейци, учени и творци с национална известност, които са допринесли за обогатяването на краеведската книжнина;
- Да се потвърди потенциала на националната библиография като надежден инструмент за широкомащабни статистико-книговедски анализи;
- Да се допълни краеведската библиография с данни за публикации „скрити” в периодичния печат.

Предложената обща библиографско-статистическа картина на краеведската книжнина, произтичаща от библиометричния анализ, основан на изданията и базите от данни на националната библиография на България и на изследването на конкретните ѝ проявления в творчеството на множество автори от различни периоди, позволява да се направят *следните изводи*:

Краеведската книжнина винаги е проекция на общите черти на конкретната историческа епоха, наложени върху отделно селищно пространство. Чрез нея обаче тези черти придобиват по-ясна видимост и специфична окраска, идващи от описанието на това, което е най-близко до конкретния човек – неговото родно място, бит, обичаи, нрави, фолклор, език, род, вяра.

От друга страна тъкмо краеведските публикации представляват необходимата канава за осветляване чрез научни и литературни трудове на националните исторически събития, подчертават тяхната всеобхватност и повтаряемост в различните населени места и региони.

Тематичното разнообразие на краеведската книжнина и на публикациите от периодичния печат показва, че те, на протежение на целия изследван хронологичен период, обхващат всички проявления на живота в населените места. Така, чрез книговедския анализ се доказва, че краезнанието не следва да се разглежда ограничено в обсега само на една наука, че то е комплексно по своя характер – от зараждането си

до днес, независимо от значителния превес, който винаги е имала историческата тематика. Именно чрез обобщението на библиографско-статистическите данни за книжовната продукция се доказва, че измененията в парадигмата на краезнанието, повлияни от следваните, актуални за времето си чуждестранни теоретични модели, са намерили своето трайно отражение в теорията и в практиката на българското краезнание.

Интересът към краеведските изследвания е устойчив във времето и корените на тази устойчивост са заложили както още през Възраждането, когато то е подчинено на българския национален идеал – борба за създаване на свободна и независима държава, така и на припознаването му като важен акцент в научните търсения в редица отрасли на знанието в следосвобожденска България. Както беше установено чрез данните за научните публикации, в много отрасли емпиричните изследвания почиват изцяло или в голямата си част именно на местни проучвания, а изданията, създадени на тяхна основа се превръщат в информационна платформа на самото краезнание. Това важи в още по-голяма степен и за формирането и профилирането на голям брой периодични издания с научен обхват, които публикуват стойностни краеведски изследвания. В следосвобожденския период информационният потенциал на краезнанието отново е използван за решаването на национални задачи – на обединението на българите, останали извън пределите на страната и на осъществяването на мечтата за възстановяване на териториите, населени с българи, загубени вследствие на недалновидни военни стратегии. Чрез публикуване на изследвания, свързани с българския произход на населението, останало извън пределите на България, краезнанието служи на актуалната за съответния период национална кауза.

По време на тоталитарното управление – 1944-1989 г. - краеведската книжна продукция също е подчинена на общите характеристики на държавата и особено на тези свързани с идеологическия контрол, пропаганда на партийната идеология и централизация на книгоиздаването, както и на умишленото развитие на популярните й жанрове, които са силно натоварени с възпитателни и пропагандни функции.

Интересът към краеведската тематика в периода на демократични промени се благоприятства от разгръщането на частната издателска инициатива от една страна и от по-широкия достъп до архивни и документални източници – от друга. Краезнанието намира нови източници за изследване и нови теми, които са били забранени до момента. Отваря се и нова негова идейна платформа – да бъде антитеза на глобализацията и съпътстващото я безпокойство от обезличаване на местния колорит, а

също да влее нов уникален информационен ресурс в общоевропейското дигитално информационно пространство.

В дисертацията са очертани и ключовите фактори за бъдещото развитие на българското краезнание, като прогнозите се опират колкото на резултатите от настоящето изследване, толкова и на дългогодишните ни наблюдения върху по-общи процеси в обществото ни, които му влияят. Като такива се очертават:

1. *Развитието на информационните технологии, което ще промени съотношението между традиционните и електронните краеведски ресурси и най-вероятно ще даде отпечатък върху динамиката на печатното издаване на краеведски книги и периодични издания.*

2. *Еволюцията в дигитализацията и превръщането ѝ във важен фактор в процеса на опазване на културното наследство, съхранявано в институциите на паметта – библиотеки, архиви, музеи, засяга през последните няколко години най-силно краеведските им колекции от книги, местни периодични издания, непубликувани документи, местни артефакти. Те създават, на базата на писмените документи, нови дигитални краеведски ресурси, които вече са видими в информационното пространство и има всички основания да се счита, че и в бъдеще ще нарастват.*

3. *Частичната промяна в тематиката на краеведската книжнина, която е свързана с обогатяването на изворовата база на краезнанието с нови информационни източници от разсекретените архиви, от дигитализираните документи, от новите комуникационни канали.*

4. *Навлизането на новите информационни ресурси променя до известна степен както методологичната основа на краеведските изследвания, така и достъпа до краеведската информация. Технологичната модернизация на дейността на библиотеките, архивите и музеите спомага за по-успешното им интегриране в работата по общи краеведски проекти, повишава многократно възможностите за достъп до съдържащата се в техните фондове и бази от данни краеведска информация.*

5. *Разширяването на тематичния обхват на изследванията привлича към краезнанието учени и специалисти от повече научни области, което допринася за тяхното интегриране в работата над по-мащабни проекти и инициативи и е гаранция за постигане на интердисциплинарност. Към подобна констатация ни навеждат и*

данните от изследванията на краеведската книжнина от най-новия ѝ период, в които делът на комплексните краеведски проучвания нараства.

V. Научни приноси в дисертационния труд

Научно-теоретични приноси

1. За пръв път в България е осъществено комплексно изследване на значим, но слабо разработен научен проблем, свързан със зараждането, развитието и съвременното състояние на краезнанието и краеведската книжнина.
2. Дисертационният труд е приносен и заради големия темпорален диапазон на проучването, който дава възможност да се огледат в по-голям мащаб процесите, протичащи в българското краезнание от една страна, а от друга да се очертаят спецификите на конкретни времеви отрязъци, на фона на общите исторически събития и териториални разновидности.
3. На базата на солидни библиографски източници и чрез приложението на библиографско-книговедския подход са осмислени в национален и регионален мащаб основните проявления в развитието на българското краезнание за 180-годишен период от Възраждането до днес. За пръв път краезнанието в България е разгледано чрез библиографски описаната книжнина и периодичен печат, което дава възможност за сравнения и обобщения на данни, базирани на функциите на Националната библиография на България – идентифицираща, документираща, информационна, познавателна, статистическа, а също в качеството ѝ на „свидетелка на националната памет”¹⁸. Този подход е много уместен именно за изследвания на книжнината в определен териториален, езиков, хронологичен, тематичен, видов или друг разрез, защото гарантира достоверност на извлечената статистическа информация, тъй като зад нея стоят конкретни библиографски данни за съществуващи първоизточници.
4. Проучената и обобщена голяма по обем статистическа информация, представена в 29 таблици, освен че е солидна емпирична основа на изследването, може да се използва и самостоятелно за последващи сравнения и анализи.

¹⁸ **Бодике**, Марсела. Националната библиография - свидетелка на националната памет. В: *Библиотека*, 1993, № 5, с. 38-40.

5. Библиометричният анализ е допълнен със съдържателно и книговедско проучване на голям брой краеведски печатни издания и публикации, прегледани „de visu”, като са очертани и персоналните приноси в областта на краезнанието на няколко генерации видни български учени, университетски преподаватели, учители, държавници и родолюбци, чиято основна специалност не е краезнанието, но и чрез проявите си в краеведската област те осмислят личното си участие в процесите на духовния и културен напредък на страната.
6. Върху основата на широк кръг публикации, задълбочено е проучено и развитието на теоретичната мисъл в областта на краезнанието, като е изяснена и еволюцията на неговата парадигма, както и международните и вътрешнополитическите влияния, които търпи като наука и обществена дейност. Новаторски е подходът то да се разглежда като изследователска област, която е подвластна на трансформации в зависимост от доминиращото влияние на:
 - а/обекта на изследване (вида на топосите и големината на територията);
 - б/хронологичния отрязък от време, в който се развиват проучванията и преобладаващата в този период научна област, към която причисляват краезнанието (история, география, етнография и др.);
 - б/ контекста на развитие на подобни изследвания във водещи европейски държави.
7. Принос на труда е и широкият диапазон на видовете проучени публикации. В научно обръщение са включени освен книги и периодични издания, и редица други източници на краеведска информация като мемоари, пътеписи, сборници, картографски, графични и официални издания, които предоставят големи възможности за нови изследвания, свързани с развоя на българското краезнание и краеведска книжнина.

Научно-приложни приноси

1. Дисертационният труд има и научно-приложен принос, който е важен за развитието на краеведската библиография, особено за периода от Освобождението до края на Втората световна война, за който период няма създадена национална библиография на статии. Текстът на изследването изобилства с подробни библиографски сведения за краеведски книги и особено

на краеведски статии от периодични издания с утвърден научен профил, като само цитиранията под линия са над 400.

2. За пръв път е осъществен цялостен съдържателен анализ на публикациите по краезнание в дванадесет периодични издания с научен профил, като е изяснена и ролята им за неговото утвърждаване като комплексна наука. Най-съществен принос има анализът на краеведските статии от „Периодическо списание на БКД“, което е най-значителното българско научно списание на своето време, както и на „Сборник за народни умотворения наука и книжнина“. Описаните статии са надежда библиографска основа и за бъдещи краеведски изследвания.
3. Библиографско постижение е също идентифицирането (посредством сравнение на текстове, проучвания в дигитални библиотеки, установяване на инициали, псевдоними и др.) на авторството на изтъкнати възрожденски и следосвободенски творци, публикували анонимно или под псевдоними и инициали.
4. Трудът има научно-приложен принос и при изграждане на учебното съдържание на курсовете „Краеведска библиография“ и „Дигитализация на култерното наследство“ (ОКС „бакалавър“, специалност „Библиотечно-информационни науки“).

VI. Списък на публикации по темата на дисертационния труд

Учебници и помагала

1. Услуги в модерната библиотека. София: Програма „Глобални библиотеки – България“. 2011. 427 с.

Авт. : Елена Янакиева, **Цветанка Панчева**, Елица Лозанова-Белчева, Надежда Груева.

2 изд. Ч. 1. 2012. 165 с. ; Ч. 2. 2012. 160 с.

3 изд. Ч. 1. 2013. 165 с. ; Ч. 2. 2013. 160 с.

2. Библиотечно, справочно-библиографско и информационно обслужване : Учебник. София, Бълг. библ.-информ. асоц., 2013. 276 с.

Авт.: Елена Янакиева, **Цветанка Панчева**, Красимира Игнатова, Красимира Папазова.

Студии и статии

3.Панчева, Цветанка. Библиотечното краезнание - пътища на обновлението. В: *Библиотекознание, библиография, книгознание*, 1, 1991, с. 94-104.

4.Панчева, Цветанка. Сътрудничество на архиви, музеи и библиотеки в краеведската дейност. В: *Интегралният подход в краеведската дейност у нас: Сборник с мат. от национална научно-практическа конференция - 14-15 окт. 1993 г. В.Търново, Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий”*, 1994, с. 17-24.

5.Панчева, Цветанка. Краеведските печатни издания в периода на демократични промени: Анализ на данните от Текущата национална библиография за 1990-1998 г. В: *Библиотека*, 1999, № 1, с. 14-21.

6.Панчева, Цветанка. Периодични издания с краеведска тематика за периода от 1878 до края на Втората световна война. В: *Архив за поселищни проучвания*, VIII, 1999, № 1-2, с. 85-93.

7.Панчева, Цветанка. Новите краеведски издания – основа за изграждане на актуални краеведски фондове. В: *Библиотечното краезнание – отговорност на регионалните библиотеки към националния информационен ресурс. История, развитие и съвременни тенденции за информационно обслужване* : Докл. от Нац. конф. по библ. краезнание, Ловеч, 1-2 ноем. 2000. Ловеч, 2001, с. 19-22.

8.Панчева, Цветанка, **Пъкова**, Росица, **Недялкова**, Румяна, **Михайлова**, Христина. Официални издания в ретроспективната национална библиография в България 1878-1944. В: *Българска библиография 1852-2002*. Юбилеен сборник. София, 2002, с 120-127.

9.Панчева, Цветанка. Традиционна и електронна краеведска библиография – проблеми и резултати. В: *Българска библиография 1852-2001*. Юбил. сборник. В. Търново, 2002, с. 182-188.

10.Панчева, Цветанка. Краеведски аспекти в проучванията на д-р Маньо Стоянов върху българската книжнина. (По документи от архива му в БИА-НБКМ). В: *По следите на българската книга: Описи. Находки. Библиология*. Национален колоквиум посветен на 100-годишнината от рождението на д-р Маньо Стоянов. Пловдив, 2004, с. 60-67.

11.Панчева, Цветанка. Краезнание. В: *Българска книга: Енциклопедия*. Състав. Ани Гергова; Науч. ред. Татяна Янакиева, Мария Капитанова. София, Pensoft, 2004 , с. 256-257.

12.Панчева, Цветанка. Краезнанието - идеи, позиции, резултати. В: *Родознание = Genealogia*, X, 2005, №3, с. 5-10.

13.Панчева, Цветанка. Църковно-краеведската тематика в периметъра на българските издателства. В: *Православие и краезнание: Материали от Втората нац. науч. конф. "Православие и краезнание"*, Стара Загора, 2006. Велико Търново, 2006, с. 269-273.

14.Панчева, Цветанка. Съвременната визия на краезнанието в България. В: *Краезнанието – извор на родолюбие и историческа идентичност* : Материали от националната научна конференция, посветена на 170-годишнината на организираната краеведска дейност в България. 23-24 ноември 2007 г. Добрич. В. Търново, 2008, с. 22-32.

15.Панчева, Цветанка. Нови библиографски акценти в родопското краезнание. В: *Библиотека*, 2009, № 2, с. 50-55.

16.Панчева, Цветанка. Дигитализацията на краеведски документи – възможности за опазване и достъп до книжовното наследство в региона. В: *Библиотека*, 2010, № 5, с. 115-121.

17.Панчева, Цветанка. Краезнание и регионални издателства. В: *Между традицията и модерността* : Национална научна конференция с международно участие по проекта „Регионалните медии като фактор на влияние върху гражданските ценности” – Велико Търново, 11-12 юни 2009 г. – В. Търново, 2010, с. 127-137.

18.Панчева, Цветанка, **Константинова**, Цанка. Колективният образ на добротворството : женски благотворителни дружества в България 1878-1944. В: *Известия на Исторически музей - Кюстендил*, Т. 17, 2011, с. 81-99.

19.Панчева, Цветанка. Модерната обществена библиотека – създател и посредник в разпространението на местни електронни ресурси. В: *Библиотека*, 2013, №2-3, с. 67-77.

20.Панчева, Цветанка. Дигиталните архивни колекции и използването им в научни изследвания и любителско творчество в областта на краезнанието и фамилната история. В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски”. Книга „Библиотечно-информационни науки”*. Т. 7, 2015, с. 215-236.

21.Панчева, Цветанка. Уникални дарителски библиотечни колекции. Библиотеката като виртуален музей. В: *Библиотеки, четене, комуникации* : Библиофилството – традиции и национална култура : XIV Национална научна конференция с международно участие, Велико Търново, 17-18 ноември 2015. В.Търново, 2016, с. 81-99.

22.Панчева, Цветанка, **Пейчева,** София. Специальные коллекции в общественных библиотеках Болгарии – современные аспекты хранения, каталогизации, обеспечения широкого доступа к ним (на примере фонда архимандрита Зиновия в региональной библиотеке г. Кюстендил). В: *Берковские чтения. 2017.* Книжная культура в контексте международных контактов. Материалы Международной научной конференции (Полоцк, 24–25 мая 2017 г.). Науч. ред. Д.Н. Бакун. - Центральная научная библиотека НАН Белоруси. Минск; Центр исследований книжной культуры ФГБУН НИЦ "Наука" РАН. Москва, 2017, с. 282-289.

23.Панчева, Цветанка. Политематичност и интердисциплинарност на краеведските изследвания в България след Освобождението (Според публикациите в „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“). В: *Културната памет във времето и пространството: Сборник, посветен на 65-годишния юбилей на проф. д.изк. Симеон Недков.* София, Унив. изд. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 786-805.

Съставителство

24.Краеведски сборник – I. Състав. Цветанка Панчева, Хр. Харитонов, Ст. Костов. В. Търново, Съюз на краеведите в България, 2001. 156 с.

VII. Забелязани цитирания на публикации на докторантката по проблематиката на труда

1. Дихлюмова, Милка. Православното църковно краезнание – тематична област в комплексните поселищни проучвания. В: *Православие и краезнание.* Материали от втората национална конференция „Православие и краезнание“, Стара Загора, 2006. Велико Търново, 2006, с. 21-31. (цит на с. 31)

2. Жейнов, Иво. Печатарското и издателското дело в Русе 1864-1948. Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „д-р“. София, 2013, с. 458.

3. Иванов, Теодор. Архив за поселищни проучвания 1991-2000: (Библиометричен анализ). В: *Сборник в чест на проф. Марин Ковачев във връзка със 70-годишнината му* : Материали от науч. конф. на 14-15 окт. 2004 г. В. Търново, 2005, с. 130,131,132.

4.Иванов, Теодор. Библиографията в периодичните научни издания на Великотърновския университет „Св.св. Кирил и Методий“ . В: *Библиотеки, четене* ,

комуникации : Пета национална науч. конф. 22-23 ноем. 2006 г. : Посветена на 105 г. от рождението на проф. Т. Боров. В. Търново, 2007, с. 211.

5. Иванов, Теодор. Българският библиографски институт „Елин Пелин” и краезнанието. В: *Краезнанието – извор на родолюбие и историческа идентичност* : Материали от националната научна конференция, посветена на 170-годишнината на организираната краеведска дейност в България. 23-24 ноември 2007 г. Добрич. В. Търново, 2008, с. 43-53. (цит. в библиогр.)

6. Ковачев, Александър. Отраслово-тематични измерения на българската библиография в електронните бази данни. - В : *Между традицията и модерността* : Национална научна конференция с международно участие по проекта „Регионалните медии като фактор на влияние върху гражданските ценности”, Велико Търново, 11-12 юни 2009 г. В. Търново, 2010, с. 238.

7. Ковачев, Марин. *Краезнание*. 2 изд. В. Търново : Астарта, 2011. 120 с. ; (цит. в библиогр.)

8. Недков, Симеон. *История на музейното дело в България*. София : Агенция Европрес, 2006, с. 355.

9. Пейчева, София. Опазване и достъп до книжовното културно наследство на Кюстендил в контекста на междуинституционалното сътрудничество. Координационни функции на регионалната библиотека. В: *Годишник на Софийския университет "Св. Климент Охридски", Философски факултет, Книга "Библиотечно-информационни науки*, Т. 7, 2015, с. 244.

10. Пейчева, София. Проблемът за опазването и популяризирането на културно-историческото наследство на регион Кюстендил в контекста на институционалното сътрудничество. В: *Библиотеката на XXI век : практики, комуникации, ефективност*. Сборник с доклади от национална конференция с международно участие, 8-9 септ. 2016 г., Шумен. Шумен, 2016, с. 80.

11. Тодорова, Калина. Д-р Димитър Иванчев и краезнанието в България. В: *Библиотека*, 2010, №6, с. 28.

12. Толева, Петя. Състоянието на човешките ресурси по отношение на цифровизацията на културното наследство в някои от най-големите обществени библиотеки в България.

В: *Годишник на Софийския университет "Св. Климент Охридски", Философски факултет, Книга "Библиотечно-информационни науки, Т. 4, 2012, с. 99-128. (цит. в библиогр.)*

13. Толева, Петя. Управление и оценка на дейността на българските обществени библиотеки в условията на новата информационна среда. Дис. за присъждане на образователната и научна степен „д-р”. София, 2014, с. 123.

14. Цветанова-Чалъовски, Деница. Проблематизация на дигитализацията на културно-историческото наследство. Дисертация за присъждане на. Дис. за присъждане на образователната и научна степен „д-р”. София, 2013, с. 176.

15. Шапкалова, Светла, Назърска, Жоржета. Педагогическа комуникация и технологии : електронни ресурси в обучението в УниБИТ. В: *Педагогическа комуникация : настояще и бъдеще.* София, 2018, с. 68.

16. Янакиева, Татяна. Виртуална конвергенция на институциите на паметта в XXI в. – библиотеки, архиви, музеи. Ролята на библиографския контрол в LAM set. В: *Библиотека,* 2013, №2-3, с. 93.

17. Янакиева, Татяна. Създаване и развитие на библиотечното образование в Софийския университет: Специфика и интегритет в съобществото на университетските специалности. В: *Юбилеен сборник на катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика”.* София, 2013, с. 9-55. (цит на с. 43)

18. Янкова, Мартина. Актуални въпроси при внедряване на информационните и комуникационни технологии в библиотеките в България. Електронен ресурс. <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:-npbZxyHVxEJ:iais.kemsu.ru/conf/GetDocsFile>

19. Dimchev, Alexander. The Library. A Journey through Time...In: *A Collection of works.* Sofia, 2013, p. 96.